

TÓTH LÁSZLÓ

„...CSAKIS A MAGASSÁG” (I.)

Futamok és rajzok Csiki Lászlóhoz

*...ha körös-körül szorítanak,
csakis a magasság felé van kiút.*

CSIKI LÁSZLÓ

■ 1987. június 5-én, déltájban, a magyar fővárosban, ebédre tartva a Vigadóhoz tartozó irodaház-monstrumba, az azóta már lebontott Elizélt palotába, mely ízléstelenségével erősen kirítt a tér patinás polgárházai és palotái közül, ahol akkori munkahelyem, a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének igazgatóságán kívül az ugyanott székelő Magvető Könyvkiadó-beli barátaimhoz is be szoktam nézni, a Vörösmarty téren átvágva Csengey Dénes állított meg váratlanul. „Olvastam versedet az *Élet és Irodalomban*, gratulálok, nagyszerű szöveg!” – mondta kézfogás közben, majd egy-két szó után loholtunk tovább. Ma már, gondolom, keveseknek mond bármit is Dénes neve, annak idején, az 1980-as évek második felében, s a rendszerváltó esztendőkből nemzedékem közismert alakja volt, remek, lázas esszék és publicisztikák írója, halasztást nem tűrő közügyek bátor szószólója, az 1989 utáni első szabadon választott magyar országgyűlés MDF-es képviselője. Mindemellett Cseh Tamás Bereményi Géza utáni szövegírója, aki az első jelentős portrét írta a dalnokról és a Cseh Tamás-jelenségről („...és mi most itt vagyunk”), mely egyben érzékeny képet festett nemzedékemről is, esszékötete, *A kétségbeesés méltósága* pedig a korszak esszéirodalmának csúcsteljesítményei közé kért magának besorolást. A vers, amelyről szó volt, az aznap *Élet és Irodalom* első oldalán jelent meg *Úgy néznének ránk...* címmel, s Erdélyből áttelepült barátomnak, Csiki

Az Önarckép – másokban sorozatból.

Csikit, döntésében,
vallotta be egyszer
Szörényi Lászlónak
a Vigiliában,
mindenekelőtt
az befolyásolta, hogy
„mentse az ép eszét”.

Lászlónak ajánlottam „határtalan barátsággal” (nem emlékszem, hogy az alapszó kiugratásával korábban valaki is ebbe a kétértelmű pozícióba helyezte volna annak fosztóképzős változatát, ami így az akkori szocialista határviszonyok között elég egyértelműen hangzott). Én a lapot akkor még nem láttam, ezért a tér Deák Ferenc utcai torkolatánál levő újságosnál vettem egyet Lacinak is. Versem megjelenése egyébként kisebbfajta esemény lett, sokan megállítottak miatta, gratuláltak hozzá, műsoros összeállításokba és antológiákba is bekerült, és az *Élet és Irodalomban* is hozzászóltak néhányan, például Páskándi Géza és Csajka Gábor Cyprián. Csikinek odahazulról, Kolozsvárról Budapestre írt, augusztus 31-i levelében Kántor Lajos is reflektált rá, mely szerinte „az egyik legigazabb írás rólunk, rólátok mostanában” – olvasható a költő emlékét élesztgető *Barátom a malomból* című 2010-es könyvében.

Magam nem sokkal korábban, 1985–1986-ban települtem át a szocialista Csehszlovákiából a népi demokratikus Magyarországra, mindenféle fondorlattal, álházassággal, ilyenekkel, s barátaim közül is többekkel osztoztunk ugyanebben a sorsban. („Nem az a baj, hogy ide jöttünk – írta Csiki erről valahol –, hanem hogy nem maradhattunk ott.”) Hervay Gizella akkor már halott volt, de tudom, hogyan élte meg az áttelepedést, és közelről ismertem az időben több más erdélyi emigránst is: Csikit, Páskándit, Kocsis Istvánt, Kőrössi P. Józsefet, másokat, továbbá az ilyen-olyan okkal, ilyen-olyan úton a magyar fővárosba húzódtott kárpátaljaiak közül Balla Gyulát, Bénit, azaz S. Benedek Andrást, és Tóth Istvánt (aki egy szlovákiai magyar átházasodó hölgyet talált magának feleségnek: Pénzes Évát), és szoros kapcsolatot tartottam a tőlünk jöttökkel – Varga Imrével, Szarka Lászlóval, Bába Ivánnal, Molnár Imrével – is. (A délvidekiek Magyarországra özönlését a jugoszláv háború indította el, majd bő fél évtizeddel később.) Csikit, döntésében, vallotta be egyszer Szörényi Lászlónak a *Vigiliában*, mindenekelőtt az befolyásolta, hogy „mentse az ép eszét”. Mert az ország, ahol élt, ahol *honos* volt, nemcsak hogy kezdett egyre kevésbé *otthonossá* válni az ő és családja számára, hanem fizikai egészsége, szellemi-lelki egyensúlya, megélhetése és családja is veszélybe került, és élete egyre lidércnyomásosabb lett. 1970-es, 1980-as évek, Románia, Kárpátok Génusza, szeku (az évek múlásával kihallgatóinak rangja is emelkedett, nem minden malícia nélkül említi Varga Imre faggatására; legelőször szülővárosában, Sepsiszentgyörgyön, a *Megyei Tükör* szerkesztőjeként még csak egy főhadnagy, Bukarestben már egy kapitány, Kolozsvárt viszont már egy őrnagy faggatta, csak, tette hozzá, azt nem tudta, miért) – ismert dolgok ezek, nem kell a körülményeknél (körülményeiknél) időznünk. Pedig Csiki- nemzedéke, a Forrás másodikja, vallja meg ugyancsak Szörényinek – más elképzelésekkel, más illúziókkal indult. („Szűk fal, de tágítható, ha nekiesünk. Ennek az ellenkezője történt végül... Példákat sorolhatnék, hogy ki hallgatott el évekre, ki lett alkoholista, ki lett öngyilkos...”) És némi tapasztalatom nekem is lehetett ebből. Nemcsak mert Husák elvtársék országában is „szűk falak” közt élt az ember, és egyre nehezebben jutottunk lélegzethez odahaza is; Erdély-járásaink: kolozsvári, aradi, nagyvárad, sepsiszentgyörgyi, marosvásárhelyi, kalotaszegi kiruccanásaink, beszélgetéseink Balogh Edgárnál, Szócs Gézánál, az *Utunknál* (a mai *Helikon* elődjénél), Szilágyi Istvánnál, Kocsis Istvánéknál, Páll Lajosnál Korondon, továbbá az erdélyi magyar színházaknál: Kötő Józsefnél, Saszet Gézánál, Kincses Elemérenél azt is világossá tették számomra, hogy bár egyfelől a diktatúra szerkezetét mindenütt ugyanazok a rugók működtetik, másfelől azonban a módszerei nem teljesen ugyanazok: egyik helyen primitívebbek, durvábbak, nyíltabbak, másik helyen – nálunk talán – kifinomultabbak, kevésbé láthatók; igaz, az már vitatható volt, mely esetben veszélyesebbek. S a tapasztalat-, híres könyvcserre alkalmitatték erdélyi barátaink rendszeres látogatásai is Pozsonyban, illetve odahaza, Dunaszerdahelyen: kétévénként az NDK felé tartva megjelentek például nálunk családostul Markó Bélák (tudvalevően a tisztos román ál-

lampolgárok csak kétévenként utazhattak külföldre; valami hasonlót aztán mi is gyorsan megtapasztalhattunk, amikor évente csak kétszer Magyarországra); járt nálunk Lazics, az „utolsó magyar gróf”, alias Lázár László, az *Ifjúmunkás* egykori legendás újságíró-szerkesztője (ő segédkezett többek között Szilágyi Domokos, Hervay Gizella, Farkas Árpád és további forrásosok indulásánál), Tar Károly, Hervay Gizella, Kocsis István, Beke György, Gálfalvi György (ő például egészen pontosan 1978. április 23-án keresett fel a későbbi MDF-alapító másként gondolkodó Lezsák Sándor társaságában a dunaszerdahelyi Malom utcában, s dedikálta a következőképpen a könyvtárban akkor már meglevő, *Marad a láz?* című nemzedéki interjúkötetét, melyben lényeglátó beszélgetése olvasható természetesen Csikivel is: „Tóth Lacinak, baráti szeretettel, határok fölött átívelő közös gondjainkra figyelve” stb.). S valóban, a *szigorúan ellenőrzött* határok fölött – és nemritkán, főleg kezdetben, az anyaország, az anyaországi magyar irodalom fölött is – átívelő kapcsolatok voltak ezek, bizonyítékául annak, hogy az, hány magyar irodalom is van, a fejekben is eldőlhetett, s kinek-kinek a személyes hozzáállásától, ismereteitől, igényeitől, szemléletétől is nagymértékben függhetett. A sorsközösség, a közös tapasztalatok és gondok, a határok meglétének, illetve figyelmen kívül hagyásának gondolja, a „Hány haza van?” dilemmája Csiki László könyveinek nevére szóló dedikációiban is rendre felbukkan: *Kísértethajók*, 1986. április 23.: „... két országhatárral határos / szeretettel...”; *Titkos fegyverek*, 1986. június 6.: „Tóth László! Szólj barátodnak (vissza), ha ez a könyv és világa »netán ismerős«”; *Magánháború*, 1986. december 11.: „...ugyanarról a hadszíntérről... stb.”; *Kirakat*, 1987. október 5.: „...barátomnak, egyik hazájában, de akár háromban is...” stb.; *Idegen tollaim*, 1991. február 5.: „...a másik végekről... stb.”; *A szótolvaj*, 2003. szeptember 5.: „...sors- és bajtársamnak... stb.”, stb.

Történetem Csikivel még jóval legelső személyes találkozásunk előtt kezdődött. Hiszen bár először harminc éve, 1984–1985 fordulóján találkozhattunk, akkor már jó egy évtizede *ismertem* őt. Igaz, bár már második kötetét, a *Kellékeket* is megvettem 1972-ben, valójában az 1977-es *Szombat. A bűvár hazamegy* című „verskönyve” kólintott fejbe laza, kicsit mégis regényszerű szerkezetbe – ahogy ő mondja: „önmozgó rendszerbe” – szerveződő groteszkjeivel és abszurdkáival, ironikus helyzetdalaival, cirkuszjátékával, visszájára fordított történelem- és valóság szemléletével, „verskísértő szövegeivel”, nyelvi-képi irány- és útkeresőivel, aminek párját az akkori magyar(országi) költészetben aligha találhattam. Csiki meg-megvillanó elmeleleményei, könnyed vers- és szójátékai, (f)elszabadult szövegelései, logikai és gondolati bravúrajai, technikai megoldásai sokat hoztak magukkal a századelő klasszikus avantgárdjának iskolapadjából, de valóságanyaga, élményvilága, világszemlélete már jellegzetesen a század hatvanas-hetvenes éveire s azon belül is szigorúan közép-(kelet-)európai léttapasztalatokra vall. Hangszerelésében pedig egyfelől Páskándi Gézátt, másfelől Szilágyi Domokost is megidézi, nyelvkezelése, szerepjátékai és alakváltásai, irodalmi-történelmi utalásai, áthallásai, reminiscenciái s a mód, ahogy szétszedi és újból összerakja a világot, ahogy egy virtuális valóságot teremt („a versek tárgya: a vers és tárgya közötti viszony”, mondja valamelyik opusában), már több mindent megelőlegez, előre jelez az 1980-as évek posztavantgárdjából és az évtized végére elszabaduló posztmodernjéből is. Hasonló folyamatok – bomlások és építkezések – zajlanak itt Csikinél versben, mint – lehet, szokatlan, amit mondok – Esterházynál prózában. (Nem véletlenül marad végig Esterházy egyik legérzékenyebb olvasója, mint ahogy az sem lehet véletlen, hogy két és fél évtizeddel később, a 2000-es évek elején, az íróról szóló lassan könyvtárnyi irodalom egyik legérzékenyebb portréemléklését, *A jelenés* címmel – éppen ő írta, alig két és fél oldal mindössze.) *A Szombat...* minden mozdulatával szembemegy a küldetéses irodalommal (*Az ige ideje múlt* – szövegi le egyik verse leleményes címével), s fityülvé

a költő vátesz szerepére, helyette a szinte önálló entitásnak vett nyelvet beszélteti és játszatja („Hja, lassacskán felnőttek a melléknevek! / Korzóznak tarka szófajok, / s egy szintagmabokorban / sír egy határozatlan, magányos névelő”). S mivel magam is nagyjából ekkorra jutottam túl a túlretorizált, felülstilizált, pátosztól duzzadó 1977-es *Átkelés*emen, ahonnan a köznyelv dísztelensége, a narráció eszköztelensége, illetve az irónia és az abszurd felé kerestem az 1980-as évek elejére megjelent *Istentelen színjátékkal* meglelt kiutat, különösen fontos lett számomra Csiki verseskötete, melyből erőteljes bátorítást kaptam akkor még csak körvonalazódó elképzeléseim végigviteléhez. (Később ennek egyik, akkori világ- és valóság szemléletemre hajazó gunyoros civil programját, *Megközelítés* című verse VIII. részének utolsó sorát – „Éljek.” – mottóként is használtam *istentelen* kötetem egyik, *A Sehogyse dicsérete* című, 1978–1980-ban írt verséhez.)

Első személyes találkozásunkra persze már nem emlékszem; barátunk, Filep Tamás úgy tudja, ő mutatott be bennünket egymásnak. Filepék L alaprajzú földszintes családi háza kis udvarával, természetes fáival darab éden volt a füstös (Ferenc)város kellős közepén, a Tompa utcát a Tűzoltóval összekötő Angyal utcában, tenyérnyi zöld sziget a mindennapok szürkeségében. A ház gazdái: a Filepek és az Angyalok pedig – Tamás édesanyja Angyal volt (s Angyal nagyapja is az udvar hátsó részében levő házikóban lakott a feleségével, másik lányával és annak családjával), nemcsak az utcájuk (holott az utca nem róluk kapta a nevét, bár kaphatta volna: angyali lények voltak maguk is) – egy valóságos mesevilág alakjai, akik az otthont, otthonosságot jelentették nekem, az otthonát épp akkoriban odahagyó, idegenbe vetődöttnek. Akinek olyan közhelyek jutottak eszébe ez *angyali* birodalomról – vagy tizenöt éve ledózerolták már a házat is, udvart is, azaz ez is együtt tűnt el egyre gyorsabb ütemben eltűnő világgal –, mint a béke szigete az ember mindennapos küzdelmeiben; a nyugalom szigete posztmodern korunk örült rohanásában; a szeretet szigete az elidegenedésben; a műveltség szigete az elsőkélyesedő világban – szóval, csupa olyasmi, ami nélkül az ember aligha tudhat élni. Illetve ha tudna is, aligha lenne érdemes. (Szép verset írt erről a költőmarasztaló, íróvigasztaló édenről Király László, aki szintúgy nemegyszer menedéket talált és sokszor megmerítkezett e felejtethetlen *kulőr lokálban*, melynek zárata szerint: „Tompa utcától Tűzoltó utcáig, / tudjuk, egyetlen torony se látszik. / Csak rímkovácsok szaladgálnak szépen, / Úristennek tetező végzetes vidéken.”) Egy szó, mint százezer, az emberekbe vetett, erősen (f)oszladó hitemet, az irántuk való, rohamosan fogyatkozó bizalmamat sokáig Filepék meg Angyalék adták vissza az 1980-as évek elejétől. És sokan voltak így mások is, főleg erdélyiek, a fél Magyarországra szakadt erdélyi magyar irodalomnak ők jelentették az első pesti kapaszkodókat. Én is Kocsis István révén kerültem velük kapcsolatba 1980-ban vagy 1981-ben, akit már korábban, még az 1970-es évek második feléből, Kolozsvárról ismertem. Csiki is ez erdélyi új honkeresők köréhez tartozott: sok gondja-baja volt átköltözése után is (mint mindünknek), az övéi talán annyival tetemesebbek, hogy a családjával jött mindjárt (egy rokon házaspár fogadta be őket). Otthoni úzottságáról – „A rendőrség vagy a májzsugor visz el, ha maradok” drámájáról –, Magyarországra költözésének regényéről (négy évig tartó rémtörténetéről?), hazakeresésének és -teremtésének küzdelmeiről és kudarcairól ugyancsak bősséggel olvashatunk Kántor Lajos neki szentelt, előbb már említett, *Barátom a malomban* című könyvében; ezeket sem kell hát részleteznem itt. Barátom budapesti megtelepedését követően a Magvető Könyvkiadónál talált magának szerkesztői székét, ahová azután gyakran benéztem hozzá magam is, hisz – szintén említettem már – első pesti munkahelyem igazgatósága is ugyanabban a tüzemeletes Vörösmarty téri irodaházban székelt, melynek nyolcadik és/vagy kilencedik emeletén – talán mindkettőn (vagy a kilencediken-tizediken?) – a Magvető is honolt. Így Nyár utcai Kiállí-

tási Gyűjteményünkéből, ahol cégünk archívumrendezőjeként „dolgoztam” (idézőjelek nélkül azért túlzás lenne e szóhasználat), hivatalos ügyben hetente kétszer-háromszor is át kellett baktatnom az Elizéltbe, meg aztán ebédelni is szívesen jártunk annak elsőrendű konyhájú önkiszolgáló éttermébe. Megírtam másutt is, milyen remek csapat gyűlt össze a Magvető két-három szűk irodányi versszerkesztőségében, Parancs mester birodalmában (Parancs–Deák–Csiki – micsoda mennyei csatársort alkothatnak azóta ők hárman odafent!), ahova lassan életfunkcióm lett, jövet-menet – ha pár percre is – beugrani. Miként az is, hogy innen általában átvonultunk valamelyik környékbeli vendéglátóipari üzemegységbe, folytatni, ezekben már némi szeszekkel is serkentett elmélkedéseinket életről és irodalomról (legtöbbször a Vörösmarty cukrászda Dorottya utcai bisztrójában, a Kis Zserbóban). Nemkülönben jeles helyünk volt barátommal – már csak névazonosságuk okán is – a Filepékkel szembeni, kerthelyiséges Csiki vendéglő, ahol ha jól emlékszem, még cigány is segítette magasba csapó ihletünk, mindaddig, míg e díszes műintézmény, elsőik között szenvedve meg a városrész és az utca dózerekkel induló átrendezését, hamarosan örökre be nem zárta a kapuit.

Ekkorra már benyújtottam – épp Csiki révén – *Éjjelenként a senkivel, avagy A tett nélküli színhelyek* című válogatott verseskötetem kéziratát a Magvetőnek, ahol a szokásos csatornákon hamarosan el is indult a megjelenés felé. Fontos itt, mekkora szerencsém, hogy nem éppen szerény terjedelmű kéziratom szerkesztését is éppen ő vállalta; keresve sem találhattam volna nála jobbat erre a feladatra. Új barátom ugyanis félelmetesen gondos-pontos, körültekintő szerkesztő volt. (Mielőtt a Magvetőhöz került, előbb öt évig lapot csinált Sepsiszentgyörgyön, az akkoriban méltán nevezetes *Megyei Tükört*, azután a Magyarországra áttelepült Páskándi Géza helyét vette át Bukarestben a Kriterionnál, ahonnan viszont Kolozsvárra került – később az *Utunkhoz is* – szerkeszteni.) Szilágyi István említi valahol, hogy a *Kő hull apadó kútba* szerkesztésekor barátunk 1500 (!) megjegyzést tett a regényéhez; s Filep Tamás is úgy emlékszik rá, hogy amikor Csikét megkérte, nézze meg a kéziratot drámáját, körülbelül olyan komolyan foglalkozott vele, mintha legalábbis Ibsen kérte volna meg egy kis baráti szívességre. Mit mondjak? Válogatott kötetem végül is mintegy a fele lett a leadott kéziratottnak, mivel Csiki – jó érzéssel – eredeti szándékomtól homlok-egyenest eltérő koncepciót javasolt magyarországi bemutatkozásomhoz. Ugyanis míg én minél teljesebb képet szerettem volna nyújtani magamról, ő minél egységesebbet és színvonalasabbat kívánt adni *rólam* („...a szerkesztőnek legyen személyisége – nyilatkozta annak idején Gálfalvi Györgynek –, s legyenek érvei...”). Mondanom sem kell, neki volt (lett) igaza. Hiszen a kötet megjelenése után – kicsit lelkifurdalásosan ugyan – dagadhatott a mellem, amikor a baráti vélemények vagy a meglelt kritikák könyvemet egységessége és egyenletesen magas színvonala, magyarán: a válogatás szigorúsága miatt kezdték dicsérni. Azóta persze több – s más-más szempontok szerint készült – válogatást is készítettem már a verseimből, de hogy első magyarországi bemutatkozásom kedvező fogadtatásra talált, az elsősorban az ő érdeme.

Persze áttelepedéséről, áttelepedésemről is sokat beszélgettünk, sok mindenben – mint tapasztaltabbtól – tőle kértem tanácsot. Elmeséltük egymásnak, melyikünk milyen, áttelepüléssel kapcsolatos történeteket ismer (mondhatom, elég cifrák is voltak köztük), és ismerőseink, barátaink közül ki hogyan élte meg a hontalanság, a seitt-se-ott lét túlnyomásos, feszültséggel terhes időszakát (volt, akinél mindenféle bírósági perpatvarokkal, volt, akinél súlyos depresszióval, volt, akinél átmeneti potenciázavarokkal, s leggyakrabban teljes alkotásképtelenséggel járt ez a hosszabb-rövidebb ideig tartó tortúra). (Ezzel kapcsolatban is Csiki vallomása a legpontosabb: „Egy ilyen áttelepülés felér egy infarktussal...”) Neurotikus tüneteknek-panaszoknak, kezelendő depresszióknak én sem voltam híján akkoriban, s a mai napig megle-

vő tériszonyom is akkor alakult ki. Könyvet, könyveket – bölcseleti-lélektani esszét, regényt, drámát, filmet, szociográfiát, tényfeltáró riportot, egyebet – lehetne (lehetett volna) írni e tárgyban; mai napig nem értem, miért nincs ennek a hallatlanul izgalmas és az adott korra oly jellemző, mondjam így: társadalmi jelenségnek gazdag szép- és szakirodalma (tudtommal csupán Ágoston Vilmos regénye, *Húzd a Himnuszt, ne káromkodj!* című regénye érinti a témát, Varga Imre pedig interjúsorozatot készített a határon túlról – Délvidékről, Erdélyből, Kárpátaljáról és Szlovákiából – áthonosodott írókkal, melyek közül tízet, így a Csiki Lászlóval készítettet is, a *Kisebbségből kisebbségbe* című beszélgetőkönyvében tett közzé 1995-ben). A Magyarországgal szomszédos – de nemcsak a vele közvetlen szomszédságban levő, a béketáboron belüli országokból (a Szovjetunióból – innen leginkább, ugye, Kárpátaljáról –, továbbá Csehszlovákiából, Romániából, de még a Lengyelországból és az NDK-ból) való legális távozásnak is egy magyarországi férj vagy feleség adhatott – családgyegetés címén – hivatalosan elfogadott formát, mely ügyleteknek idővel kialakultak a maga szabott tarifái is. Így kerültem át magam is egy álházasság útján legálisan Magyarországra, mely még akkor is emberpróbáló volt – mindkét részről –, ha történetesen a hölgy, aki a segítségemre sietett ez ügyben, és amíg állampolgárságom megszerzése utáni válásunkra nem kerülhetett sor, zokszó nélkül *lenyomta* velem a szükséges egy-két évet, a barátnőm volt (a szó szoros, emberi értelmében). Miközben egy csomó abszurd – hol humoros, hol fájdalmas – történetbe keveredtünk bele a helyzetből adódóan, s keveredtek bele mások is, és bizony sokszor megesett, hogy olyanokban kellett csalódnunk, akiktől a legkevésbé se vártuk volna, és onnan jött a váratlan segítség, ahonnan éppen nem számítottunk rá. Fájdalmas-furcsa tapasztalat volt például a híres-nevezetes KEOKH (ma: Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hatóság) Andrassy (akkor még Népköztársaság) úti épületében – melleleg szülővárosomban – egyedüli magyarként beállni a sorba, és akár századikként kívárni, amíg szőlőtanak, majd végigcsinálni ugyanazt a tortúrát, amit a vietnamiaknak, araboknak, afrikaiaknak, másoknak kellett. Miként az is, hogy amikor végre kézhez kaptam a letelepedési engedélyemet, abban a szülőváros neve: Budapest mellett az állampolgárság rovatban ez állt: „Hontalan.” Vagyis nekem megadatott a *dicsőség*, hogy szülővárosomban legyek hivatalosan hontalan...

1986 őszén vagy telén, egy délután, Kati lányommal ballagtam ki Csikihez Zuglóba, a Stefánia (1989 előtt Népstadion) utat a Hungária körúttal összekötő Semsey Andor utcába – akkor még ott laktak –, tanácsát, segítségét kérni állampolgárságom intézésének meggyorsítása végett (ő már, valahol így említette, 1984. január 29-e dél óta élt Budapesten). Hiszen az akkori törvények értelmében az országban letelepedni vágyók két év várakozási idő után kaphatták csak meg az állampolgárságot (ma talán a duplája ez az idő), és nyilvánvaló volt számomra, hogy addig képtelenség fenntartani ezt az átmeneti állapotot és az álházasságomat is. Barátomnak viszont eszébe jutott, hogy mint budapesti születésű – tehát mint aki korábban már volt magyar állampolgár – visszahonosítási kérelemmel fordulhatok a hatóságokhoz, ami jóval egyszerűbb és gyorsabb folyamat, és adott hozzá egy nevet is, hogy ki után menjek el az ügyben. Így történt, hogy valamennyi idő elteltével be is hívtak a KEOKH-ba, ahol egy tiszt, civilben persze, megkérdezte, nem szeretnék-e mentességet kapni a várakozási idő alól, és nem akarnék-e belépni az MSZMP-be, meg hogy vannak-e már Magyarországon barátaim, és mit gondolok róluk. Ebből persze rögtön világos volt a számomra, hogy pontosan tudja, kik is ők, így a válaszom sem lehetett más, mint hogy a visszahonosításukat kérelmezőkre tudtommal nem vonatkozik a várakozási idő, ami pedig a másik kérdést illeti, valóban ismerek embereket, de csak feleletesen, ezért csak elhamarkodottan tudhatnék bármit is mondani róluk. Végül, egyelőre a párttagságomat is inkább megfontolnám, mert az az egy-két hónap, amió-

ta Magyarországon élek, nem volt elegendő az ország megismeréséhez, enélkül pedig ez ügyben is lehetetlen megfontoltan döntenem. (Csiki említi Varga Imrének, hogy *odahaza* természetesen a beszervezésével is több alkalommal megpróbálkoztak; a fenti példa szerint engem viszont *idehaza* is megpróbáltak beszervezni.) Azonban alig telt el két hónap, eskütételre és állampolgársági bizonyítványom ünnepélyes átvételére hívtak a XI. kerületi, Bartók Béla úti tanács eskető termébe. A lányaimon kívül még két barátom kísért el a ceremóniára: Filep Tamás és persze Csiki László. Ez pedig számomra már az összmagyarság fele volt s egyben a fél történelmi Magyarország is. És jó volt, hogy ez így történt.

A Semsey Andor utcai lakás is – miként az Angyal utcában Filepéké – otthonosságával, meghittségével kétségtelenül a feladott otthont idézte meg friss hontalanként számomra, aki akkor egy II. kerületi, Fazekas utcai másfél szobás bérlemény fedezékében vártam a helyzetem rendeződését hozó fejleményeket. S a Csikiékhez velem tartó Kati lányom számára szintén jövőnk illetően fordulatának reményét is jelenthette látogatásunk, hiszen eredetileg úgy terveztük, hogy állampolgárságom meg lakásviszonyaim mielőbbi rendeződése, valamint álházasságom felbontása után ők is követnek majd – hűgával és az anyjukkal – a magyar fővárosba. Ezért volt fontos számomra, hogy jól érezze magát barátoméknál, s még eljövetelünk után, este is sokat beszélgettünk a látogatásunkról. Különösen barátom fiának a szobájára emlékezett szívesen, aki az állatok szerelmese volt, s ha jól emlékszem, kisebb hullóket is tartott akváriumban, s lehet, kamaszkorára Kati is ilyen különszobáról álmódzott (nekik a hűgával közös szobájuk volt). Arra nem emlékszem, hogy Csikiék világszép lánya, Kinga, otthon volt-e épp, amikor Katalin náluk jártunk, azt viszont tudom, Laci mennyire féltette őt, sőt egyszer azt is bevallotta, szabályosan féltékeny serdülő lánygyermekére, de mivel belátja, hogy a természet ellen nem tehet semmit, azt kívánta, ha már mindenképpen meg kell történnie annak, aminek meg kell történnie, legalább *alapos* legyen vele a szerencsés ifjú... S tündökletes lénynek ismertem meg, és később is annak láttam, valahányszor találkoztunk, Erzsébet asszonyt, barátom feleségét, a maga olykori teljesen indokolt és mellőzhetetlen szigorával, fegyelmével együtt, mellyel családját, családjuk kiegyensúlyozott és biztonságos életét vigyázta. A tragédia mégis bekövetkezett náluk: sorkatonai szolgálatát töltő, húsz-valahány éves fiuknál váratlanul rákot diagnosztizáltak, ahonnan, mint hamar ki is derült, már nem volt visszaút. Csiki László, tudom, élete végéig nem heverte ki ezt a tragédiát, s ha nem is beszélünk róla (csak néha hozta szóba a fiát egy-egy említés erejéig), mindvégig emésztette őt, és nem tudni, nem ekkortól kezdett-e haldokolni ő maga is.

Barátomnak volt két (ruhás)szekrénye, csupa fa, egy szem fém, egyetlen sarokvas, zár, szög sem volt bennük, a csapolások is fából valók voltak, asztalos mestermunka mindkettő, még Kolozsvárról hozta őket magával. Ezeket nem a lakásukban láttam, hanem tőle kaptam, amikor 1986 júniusában Oros Gyula barátom „dobozos” Aviájából kipakolva a könyveim, beköltöztem Thury doktor Fazekas utcai üresen álló, befektetés gyanánt vásárolt másfél szobás lakásába, s kiderült, hogy csak könyvszekrényeim vannak, ruhásszekrényem nincs. (De asztalom, székem, hűtőszekrényem, egyebem sem volt – ezekhez a tőlünk nem sokkal előttem áttelepült Molnár Imre barátom révén jutottam a hat-hét évvel korábban alakult és a demokratikus ellenzék által illegálisan működtetett Szegényeket Támogató Alaptól [SZETÁ-tól]). A szekrényeket tudtommal Csiki egy kolozsvári román zeneszerzőtől kapta; nagyon hálás voltam barátomnak értük. Tőlem azután, amikor Molnár Imrének is sikerült hozzájutnia első budapesti lakásához, valahol a Bosnyák tér közelében, az egyik szekrény átvándorolt őhozzá. E szekrényekről később sokszor eszembe jutott, ha szokás lenne megírni a tárgyaknak is az *életrajzát*, úgy ezekhez a bútordarabokhoz igen regényes történetet lehetne kerekíteni, mely történelmi-szociológiai és egyéb vo-

natkozásai miatt is igen tanulságos volna. S mellesleg a 20. század második felének magyarságtörténetét is számos adalékkal gazdagíthatná. De meg lehetne közelíteni e szekrényeket metaforikus töltetük felől is, ugyanis egyfajta jellegzetesen közép-európai, azaz konkrét geopolitikai határokhoz nem teljesen köthető sors megtestesítőként is értelmezni lehetett őket. S mi, Csiki László barátommal Budapesten (s számos további, innen-onnan-amonnan összeseregülő barátunkkal) – és most neki címzett versem ajánlásának nem a szoros, hanem jelképes értelmezésére utalok – már éveekkel a rendszerváltás s tizenöt-húsz évvel az Unióhoz való csatlakozásunk előtt lebontottuk, virtualizáltuk környezetünkben az országhatárainkat, s igyekeztünk úgy élni – ehhez kerestünk tartalmakat és formákat (bár nem is nagyon kellett kerestünk ezeket, mert ezek a tartalmak és formák bennünk voltak) –, hogy mindig az egészet képviseljük mozdulatainkkal, s mindig ehhez a nagy és szerves egészhez mérjük, igazítsuk magunkat. S már maga a kor és a környezet olyan volt körülöttünk, akkor még sokban a hatalom – és főképpen odahagyott hazánk hatalmasságai – ellenében, hogy egyre inkább benne volt a levegőben ennek a szerves egésznek a tudata és vágya, s Magyarországon – és nemcsak értelmiségi körökben – egyre többen nyíltak ki e nagyobb egész felé. Ilyen műhely volt az akkor még Marx Károlyról elnevezett budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Társadalomtudományi Klubjának Rajk László Szakkollégiuma, s ilyen a Széchenyi István Szakkollégium, meg amely az egyetemi és hallgatói hálózatok havi folyóirata, az ef-Lapok körül szerveződött (persze számos egyéb ilyen működött már az időben az országban), melyek a *határozott* határok-nélküliség, a határok nélküli szellemi közép-európaiság jegyében dolgoztak, az említettek főképp B. Kiss Tamás, Filep Tamás és Tamási Orosz János jóvoltából. Ezek rövid idő alatt a határon túli magyar irodalmak, illetve a Magyarországra áttelepült külföldi írók *irodalmi* honosításának-szervezői és műhelyei lettek (emlékezetes Szilágyi Domokos-estet rendeztek például – éppen Csiki László bevezetőjével – 1986. szeptember 24-én Dóczy Péter barátunk előadásában; barátom szövegét azóta is őrzöm, nem tudom, megmaradt-e hagyatékában is); a lap interjúi, kritikái, tanulmányai hamarosan annak a fokozatosan táguló szellemi erőternek a fontos elemeivé váltak, mely az 1980-as évek derekán egyre erőteljesebben a szellemi progressziót jelentette Magyarországon. A folyóirat román, szerb, cseh, szlovák, lengyel költőket, írókat közölt rendszeresen, lap- és könyvbemutatók, szerzői estek és kerekasztal-beszélgetések szervezésében volt érdekelt, és munkatársai természetesen tevékenyen közreműködtek a cseh és a lengyel irodalom, illetve ellenzéki gondolkodás európai rangú képviselői: Bohumil Hrabal és Ryszard Kapuściński magyarországi meghívásában (bár az ő budapesti felléptetésükben akkori munkahelyem, a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülete játszott – elsősorban a szintén itt dolgozó Filep Tamásnak köszönhetően – a főszerepet), de például a társadalomtudományi klubosokkal a modern szlovák irodalom két „fenegyerekének”: Ľubomír Feldeknek és Ivan Štrpkának is szerveztünk estet Pesten – és itt még messze nincs vége a hiánytalan felsorolásnak). Egyébként akkoriban még messze nem számított – s főleg nem mindenütt – természetesnek ez az egyre szélesedő honosítási törekvés, példának okáért Csiki kiadójában sem, ahol még 1986-ban is azzal utasították vissza – az áttelepültek kivételével – a határon túli magyar írók Ilia Mihály kezdeményezte *Szép versek*-beli szerepeltetését, hogy az vagy nagyon megnövelné a kiadvány terjedelmét, vagy pedig a hazai költők többjének ki kellene maradnia belőle, s különben is beláthatatlan folyamatot indít(hat)na el. (Mellesleg még a következő esztendőben is csupán Kányádi Sándor, Szócs Géza és Tolnai Ottó került be Alföldy Jenő válogatásába.) S visszautasították azt az írásban benyújtott tervezetemet is, mely a csehszlovákiai magyar irodalom legjava termésének magyarországi kiadását szorgalmazta, s amelyet épp Csiki buzdítására dolgoztam ki, aki szerette volna elérni, hogy

a kiadója programszerűen vállalja fel a határon túli magyar írók rendszeres magyarországi megjelenését (javaslatomra még Pozsonyba is elutazott ez ügyben Filep Tamással Turczel Lajoshoz, Koncsol Lászlóhoz).

Filep Tamásék egyik legviszhangosabb kezdeményezése történetesen az a Hrapka Tibor szlovákiai magyar *fényíró* Bohumil Hrabal-fotóiból szervezett tárlat volt az eléggé lepusztult Egyetemi Klubban (a nevezetes „Hordóban” a Károlyi Mihály utca és az Irányi utca sarkán, az akkorra felszámolt, de a rendszerváltás után újra kinyitott, boldogbékeidők-beli Centrál Kávéház helyén), melyre természetesen meghívták az író is, aki el is jött; lenyűgöző látvány volt, ahogy ott állt melegítőfelsővel meztelen felsőtestén, piaci cekkerrel a kezében, horgászkalappal a fején hívei előtt, Mészöly Miklós mellett. Csiki, jegyzetében, nehezményezi, hogy a hazájában ellenzékinek számító cseh író „senki hivatalos ember nem fogadta”, ők azonban szándékosan lettek mellőzve Hrabal fogadásánál és vendégül látásánál, hogy ezzel is hangsúlyt kapjon: magánemberként jött – barátai és olvasói, tisztelői közé – Magyarországra. Emlékszem, magam Csiki László mellett álltam a megnyitón, későbbi írásból tudom, milyennek látta őt, aki „Míntha csak kiugrott volna egy sörre [...], és sietne haza, nehogy éhen maradjanak macskái, s felfalják a cinegéket, akik a kertjében fára függesztett etetőhöz gyűlnek”. És Csikivel voltam a Bajor Királyi Söröző-beli fogadáson is, ahol a fejedelmi vacsora után, az alkalomhoz kevésbé illő, ám minket a filozófia magasságaiba emelő jó fajta Vilmos-körtével áldoztunk a cseh legendának, aminek előtte azért – a hely szellemétől is befolyásoltan – alaposan megágyaztunk sörrel. (A Hrabal pesti jelenését megidéző tárcájában ugyan barátom úgy emlékszik, hogy ott Cs.-vel nyelegette „a nevéhez illő Vilmos-körtét”, ami egyáltalán nem mond ellent emlékezetemnek, hiszen válhattuk is egymást Cs[aplár Vili]vel Csiki úr társaságában az „úri duttyán” szóban forgó sarkában. De barátommal együtt vonatoztunk ki később *hévvél a gödöllői HÉV-vel* a Budapest melletti városkába, ahol szintén Hrapka Hrabal-fotóiból nyitott kiállítást (megnyitószövege, ha jól emlékszem, a pozsonyi Nőben jelent meg; vajon megvan-e ez írása a hagyatékában is, vagy érdemes lenne utánanézni a nevezett hetilapban?). De ő vezette be a(z akkor még) Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem valamelyik termében Dóczy Péter verses műsorát is – valamikor 1987-ben volt ez is – (talán az akkori Makarenko – ma: Horámszky – utcában), melyet színész barátunk Hervay Gizella és az én verseimből állított össze *Körön kívül, körön belül* címmel – ugyancsak az intézmény Társadalomtudományi Klubja Rajk László Szakkollégiumának szervezésében, melynek végén, mintegy utóhangként, Csikinek ajánlott, és Szilágyi Domokos meg Hervay Gizella emlékét is megidéző *Úgy néznének ránk...* című, az *Élet és Irodalom* címlapján nem sokkal korábban megjelent versemet olvastam fel.

Természetesen ezzel a verssel kezdtem ugyanezen év október elején Rimaszombatban is a Csikivel közös estünket, melyet kiváló orvos, színikritikus és művelődés-szervező barátom, Hizsnyan Géza hozott össze. Az est végére pedig a pár hónappal korábban, egy tornaljai részeg estén agyonvert festő barátom, a helyi közönség által is jól ismert Dúdor István emlékét idéző, *A Sehogyse dicsérete* című versemet hagytam, melyhez Csiki már idézett önéltetőjét („Éljek”) használtam mottóként. Másnap azután barátaimmal festőnk sírjához is kiutóztunk Dereskre, és a magunkkal vitt flaskó bort természetesen odacsorgattuk Dúdor fejfájának tövébe, hogy odalenn se kelljen szomjaznia. (A fakeresztet később Bettes István költő barátunk egy, a Magas-Tátrából hozatott természetes gránitszikkalával cserélte fel, melyre a festő kedvenc zsolozsmáját vésette fel: „Élni kell...” Az önmagában meglehetősen érdektelen sírfelírást története teszi érdekessé és jelképes értelművé. Egy alkalommal ugyanis festő barátunk valamely hagyományos látomásában megjelent Gulácsy Lajos, akinek vállán egy madár ült, *aki csőrét csattogatva* – Dúdor itt csuklójánál összetett s ujjainál szé-

lesre tárt tenyerével mutatta is, hogyan – ezt szajkózta: „Élni kell! Élni kell!...” S azután részegen, nyáltól fröcsögő szájjal számtalanszor elismételte a mutatványt, mely halála után ránk – barátaira, híveire – hagyományozódott át. Deresk felé menet – vagy onnan jövet? – természetesen megálltunk Tornalján is ottani varázslatos személységű, szinte a meséből, a gömői mítoszokból e világi létre parancsolt barátainknál, a Bárczi István – Kovács Magda házaspárnál. Csiki akkor találkozott velük először, bár Magda novelláit már korábban is ismerte, s akiknél többek között Dúdor haláláról, halálának körülményeiről is faggatóztunk, amikor a másik Pista – kiváló költőként indult anno, de sikeres első könyvét, az 1968-as *Tükör előttet* követően elhallgatott – hirtelen egy kórbonctani fotót húzott elő valahonnan, mely a szörnyű véget ért festő puffadra vert fejéről, arcáról készült közvetlenül agyonveretése után, melynek láttán hidegrázósan alkothattunk képet az emberben szunnyadó állati ösztönökről, melyek gyilkosában a kérdéses estén elszabadultak. Mivel először Csiki nyúlt a fényképért, arcáról a látvány kiváltotta, döbbenettel vegyes iszonyatot előbb tudtam leolvasni, amelyet csak azután értettem meg, hogy néhány pillanat múltán magam is kezembe vettem a fotót. (Később még egy hasonló *fényképnézős* történetem lesz barátommal Csesztvén, ám erről majd alább.) De nemcsak Deresken és Tornalján jártunk ezen emlékezetes *turnénkon* Csikivel, mert Hizsnyan doktor végighurcolászott bennünket a fél Gömörországon, kezdve a Murányi-fennsíktől, azaz a „Márssal társalkodó Murányi Venus”, Széchy Mária hajdani birodalmától vagy féltucatnyi, középkori falfestményeiről híres templomig (a csetnekire, karaszkoira és süveteire például máig emlékszem). Barátomat, mondhatom, elbűvölte a szülőföldjét is idéző gömői táj, és felvillanyozódva e történelmünk és művelődéstörténetünk mélyeibe is betekintő két-három napos kiruccanásunktól még sokáig emlegettük azt. Melyet még emlékezetesebbé tett barátom számára, hogy – a *Kirakat* című elbeszéléskötetében rótt, már idézett ajánlásának keltezése szerint – itt ünnepelte negyvenharmadik születésnapját.

Gömői utazásunkhoz hasonlóan mély élményünk volt Csikivel a következő esztendőben az az egy hét, melyet alkotói támogatás címén a csesztvei Madách-kastélyban tölthettünk. Ahova írni mentünk, kiszabadulva néhány napra a pesti hajtásból; én *A boszorkány porszívója* című meseregényemet szerettem volna tető alá hozni, ő viszont már nem tudom, milyen tervvel jött – a lehetőséget Praznovszky Mihály, a Nógrád Megyei Múzeumok akkori, csupa szív, csupa lelkesedés igazgatója kínálta föl a kúria oldalsó szárnyában kialakított két vendégszobában, akit még mint a *Palócföld* főszerkesztőjét ismertem meg. (Pál Jóska – írói álnevei szerint Laczkó Pál, illetve Kis-ceseri Mihály – szerkesztő barátom jóvoltából lapjának buzgó munkatársaként, illetve évente sorra kerülő Madách-pályázatainak hol ilyen, hol olyan helyezettjeként.) Az akkor már gyors ütemben elnéptelenedő faluban s Nógrádban töltött hetünk olyan nyomasztó emberi és – főleg – társadalmi, szociológiai tapasztalatokkal és élményekkel gazdagított minket, az országot addig csak kívülről, illetve Budapest felől, azaz elég egyoldalúan ismerőket, melyeknek még hazamenetelünk után is sokáig a hatása alatt maradtunk. Fojtogató érzéseink már az aszód–balassagyarmati „feketevonaton” erőt vettek rajtunk, s a faluba megérkezve csak tovább erősödtek bennünk, ahol a Kádár-kori mély-Magyarország olyan kiterjedései tárultak föl előttünk, és a szegénységnek olyan képe fogadott, melyet – a határ túloldaláról jövet –, akárha egy időutazás részese lennék, legfeljebb az 1950-es években tapasztalhattam utoljára magam körül. Már az egykori megyeszékhelyet, Balassagyarmatot is, ahova egyik, írásszünetes-terméketlen délelőttünkön bebuszoztunk, riasztóan lepukkant állapotban találtuk, s ahol csak nyomaiban emlékeztetett ez-az, egy-egy lerobbant épület a valahai gazdag polgári életre és műveltségre. Elsétáltunk az államhatárhoz is, és elnéztünk a város 1919-ben elszakított része, Slovenské Ďarmoty (Szlovák-

gyarmat/Tótygyarmat) irányába, és eltöprengtünk a történelem kised játékain embe-
rekkel, családokkal, sorsokkal, határokkal, országokkal ama bizonyos, Közép-Euró-
pát jelképező, Tózsér Árpád-i homokóra „nyakában”. S történelmi-szociológiai *ta-
nulmányainkhoz*, szociográfiai helyszíni szemléinkhez maga e történelemből itt ma-
radt, az időben akkor inkább csak vegetáló-pusztuló kisközség is kiváló terepnek bi-
zonyult. (Amit viszont most látok-olvasok róla a neten, a Wikipédián és a Youtube-
on, a település meglehetősen összekapta magát azóta.) Barátommal délutánonként-
esténként a falu *kulturális központjában*, azaz kocsmájában folytattunk elmélyült fa-
luszociológiai, néplélektani tanulmányokat (az elszegényedéssel, lumpenizálódás-
sal, nyomasztó kiúttalansággal, távlattalansággal kapcsolatban). A szóban forgó épü-
let valóban központ volt a javából: emlékezetem szerint volt abban vegyesbolt, pos-
ta, s persze kocsmá is, még a klasszikus fajtából. A kis boltocska előtt – számomra
megmagyarázhatatlan rejtélyként – szétdobálva és a földre taposva azonosíthatatlan
kis piros műanyag kupakok hevertek százszámra. Csikinek azonban, aki már valami-
vel régebben élt Magyarországon, mint én, azaz a helyismerete is mélyrehatóbb volt
az enyémnél, nem okozott gondot a válasz: sósborszeszesüveg-kupakok. Igen ám, de
a helybeliek nem heveny reumatikus vagy fej-, illetve fogfájásuk csillapítására, eset-
leg masszírozásra használták a boldog emlékezetű hajdani gyógyszerész, Erényi Bé-
la mentollal vegyített csodaszerét, mely már a 19. század vége felé kiszorította összes
elődjét, így a Brázay Kálmán-félét is, hanem a nyomasztó kilátástalanság ellen, bár
annyiban eredeti rendeltetésének megfelelően, hogy vérkeringés-javítóként: a legol-
csóbb szesz gyanánt. Mi több, mint délutáni, kora esti *munkamegbeszéléseinken*, il-
letve *közvélemény-kutatásainkon a korcsmahivatalban* – mintegy háttérismeretként
– megtudtuk, nem mindenki tisztán, csak úgy, magában, hanem hatásfokozóként:
borral! Ez mindkettőnk számára új volt, s csak néztünk egymásra barátommal, mint
annak idején Arany János szemlélhette a *Tragédiát*, illetve Madách fürkészhetta
Toldi írójának tekintetét százhuszon-valahány évvel előttünk, fent, ideiglenesen
szállást adó lakunkban, a kúriában, s tudtuk, mostantól kezdve már ez a tapasztalat
is világunk része lesz. És akkor még egyhetes népismereti és mélylélektani tanul-
mányainknak csak az elején tartottunk, bár már ez is elég volt ahhoz, hogy a tapasztal-
taktól súlyos alkotói válságba essünk, és eltűnjünk mesterségünk hiábavalóságán,
és kiszáradjon pennánkból a *ténta*. Ráadásul ugyanitt figyeltünk fel arra a deli ifjú-
ra is, akit akár valamely látomásos regényünk fontos tartalmakat hordozó
(mellék)alakjává is megtehattünk volna, s aki az ivópultnál addig-addig *feledkezett a
búba*, mígnem egyszeriben odaszökkent a vaskályhához, derékon kapta mellőle a
szeneslapátot, és szédült táncba kezdett vele, mintha csak tündéri menyasszonyával
ropta volna, s az egészhez maga brummogta a nótát. A hosszú percekig tartó magán-
szám végén aztán visszavitte *párját* a kályhához, akár egy régi világbeli arslán, mé-
lyen meghajolt előtte, és visszabattyogva a kármentőhöz, mélabús tekintetével újfent
belemerült homályló boroskancsójába. Mi pedig ekkor kaptuk a szomszéd asztaltól,
magyarázatként: az előző héten vágták le őt a kötélről.

Félreértés ne essék: most nem másokról – barátomról, Csiki Lászlóról írok.

Mert fenti történeteink az ő portréjához is szorosan hozzátartoznak, az ő arcvo-
násait is befolyásolták – legalábbis ezt tapasztaltam személyes közelségéből.

Folytatás a következő számunkban